

A MAGYAR FÜZETEK BÚCSÚJA

Egy Párizsban alapított, tizenkét évet megélt politikai sorozat búcsúzik ezzel a vendégszámmal. Egy végszó erejéig annak a *Századvég*nek vagyunk a vendégei, amely már eddig is bőven adott helyet szerzőinknek, s amelyet első megjelenése óta testvér-vállalkozásnak tekintettünk. Ezzel a retrospektív kötettel végleg átadjuk a „stafétabotot” (elnézést a kissé elkopott metaforáért...) egy fiatalabb nemzedéknek, amely ráadásul tőlünk eltérően honi talajban kezdte meg gondolatébresztő és eszmekritikai munkásságát.

A búcsúzás sohasem könnyű, de ezúttal az a megalapozott gyanú enyhíti, hogy nincs is igazán távozás. A *Századvég* révén – s itt nemcsak erre a közös számra gondolok – a *Magyar Füzetek* munkássága remélhetően beolvad a folyamatos jelenbe.

A *Századvég* szerkesztői arra is módot találtak, hogy ebben a búcsúszámban megjelentessék a *Magyar Füzetek* tizenkét évi munkásságának repertóriumát. Talán mégsem fölösleges, ha ehhez csatlakozóan a *Magyar Füzetek* szerkesztője röviden összegezi, mi volt a füzetsorozat célja, milyen feltételek között, milyen eredménnyel folyt ez a – ma már csaknem történelmi távlatba elsikló, szabad szemmel alig látható – vállalkozás.

Mi volt a *Magyar Füzetek*? Kísérlet arra, hogy egy olyan korszakban, amelynek szellemi-politikai életét a kádárizmus tartotta hatalmában (s hogy mennyire, azt ma már fel sem lehet mérni, mert senki sem kívánja a maga valóságában felidézni, legalábbis saját magára vonatkozóan!) – kísérlet volt tehát, hogy ebben a posványos korszakban fórumot teremtsen a tiszta beszédnek és a kritikai gondolkodásnak. Még itt is pontosítanom kell, mert hiszen abban az időben még a „kritikai gondolkodás” fogalmát is kisajátította egyfajta késői marxizmus. Márpedig a *Magyar Füzetek* „csak a dolgot néző” szókimondása ezt a késői, finomkodó marxizmust sem kívánta kímélni. Mi minden ideológiai csűrés-csavarás mellőzésével fel akartuk mérni, hogy miként állnak a dolgok Magyarországon és Kelet-Európában, s ehhez olyan szerzőket kívántunk megszólaltatni, magyarokat és nem magyarokat, akik e tárgyilagos helyzetfelmérést beágyazzák egy korszerű – azaz *posztmarxista* –, demokrata irányzatú – azaz *antitotalitárius* – politikai gondolkodásba. Külön aláhúznám, hogy a korszerű, demokrata stb. jelzőknél fontosabb a „*politikai*” szócska: Magyarországon 1956 után kipuштult a politikai gondolkodás, helyét az ideologizált mellébeszélés, jobb esetben a közgazdasági reformtervezgetés, leggyakrabban pedig az irodalmias siránkozás foglalta el. (A magyar újságírásra még ma, 1990-ben is a szópufogtató retorika nyomja rá a bélyegét, sajnos.) Nos, a *Magyar Füzetek* világos politikai perspektívákat kívánt e posványos gondolatok helyébe állítani.

Más emigrációs sajtótermékektől, még a rokon irányzatúaktól is (*Irodalmi Újság*, *Új Látóhatár*, *Bécsi Napló*) a *Magyar Füzetek* két dologban különbözött. Az egyik, hogy kizárólag politikai, történet- és társadalomkritikai dolgozatoknak adott helyet (szemben az említett és más folyóiratok erős szépirodalmi vagy zurnalisztikai irányultságával); a másik, hogy kezdettől fogva megkülönböztetett helyet adott magyarországi „ellenzéki” szerzőknek (az „ellenzéki” itt persze lázadót vagy szellemi függetlent

jelent). A később „demokratikus ellenzéknek” elkeresztelt szellemi-politikai disszidencia a hetvenes évek közepén kezdett alakulni Magyarországon, hasonló indítással, de alacsonyabb szervezetségi fokon, mint Lengyelországban, Csehszlovákiában vagy egyes szovjet vidékeken. A nyugati magyarság körében eleinte kevés visszhangja volt, egyrészt azért, mert nem is nagyon kereste Nyugaton a *magyar* kapcsolatokat, másrészt mert kezdeti, az akkori európai újbaloldalisággal rokon hangütése nem is volt alkalmas arra, hogy egy inkább nemzeti és inkább múltba néző emigráció érdeklődését felkeltse. A *Magyar Füzetek* alapító gárdája viszont felfigyelt az új, „szamizdat”-gyártó politikai disszidentekre, s olyan nyomtatott fórumot kínált nekik, amellyel Magyarországon nem rendelkezhetek. Az akkor még kiforratlan gondolatoknál fontosabbnak tűnt a magatartás, vagyis a hatalomnak intézett személyes kihívás, a *nyílt* politikai küzdelem vállalása, és az, hogy a csoport tagjai a hivatalos kereteknek hátat fordítva, de bent az országban próbáltak valamit *tenni*.

A *Magyar Füzetek* tulajdonképpen azért jött létre, mert az elnyomított hazában végre megmozdult valami. Az első ösztönzés egy kis önképző-konspiratív csoporttól jött, amelynek hírnöke Párizsban – az azóta, 1979-ben hirtelen elhunyt – Józsa Péter szociológus volt. Józsa gondolta ki, hogy az új politikai orgánumnak hazai és nyugati, valamint cseh–lengyel stb. szerzők együttműködéséből kellene létrejönnie; ezt a tervet eleinte tréfásan „öst-westlicher Divan”-nak neveztük. Nyugati kiutazásaik alkalmával a tervet más, volt „ötvenhatosok” is melegen támogatták (Vásárhelyi Miklós, Donáth Ferenc, Litván György). Valamilyen okból ezek a buzdítások engem vettek célba, de én sokáig szkeptikus maradtam, mert nem bíztam abban, hogy van elég gondolat – és közölhető írásmű – egy magyar nyelvű politikai sorozat megindításához. Az 1977-es prágai Charta, valamint az ehhez kapcsolódó budapesti szolidaritásnyilatkozat hatása alatt – ezt 34 többé-kevésbé ismert magyar értelmiségi írta alá – alakítottunk valami társulatfélét, amelynek tagjai Párizsban, Londonban, Svájcban és másutt élő magyar szellemi emberek voltak. E társulatnak, amely formálisan soha nem létezett, levelezését máig is őrzöm; tagjaiból kerültek ki mind a *Füzetek* pártoló alapítói, mind a későbbi szerkesztői munkaközösség tagjai.

Ebben az időben települt át Budapestről Párizsba Kemény István, aki a levegőben lógó tervnek nyomban lelkes híve és ügybuzgó munkása lett. Szervezésileg és szerkesztésileg a *Füzetek* kezdettől fogva kétszemélyes vállalkozás volt. Ha nincs melletttem Kemény Pista, a *Magyar Füzetek* terve valószínűleg soha nem valósult volna meg.

De az indításhoz még így is kellett egy lökés. Ez a döntő lökés Londonból jött, ahonnan valaki – már nem is emlékszem, ki – átküldte nekem azt az angol nyelvű közlésre szánt vitairatot, amelyet két, általam csak hírből ismert budapesti disszenter politikai filozófus, Bence György és Kis János írt Hegedüs András, a volt politikus egy angolul megjelent tanulmánya ellen. (Demokrácia és szocializmus Keleten és Nyugaton. L. *Magyar Füzetek*, 1.) Bencéék vitairata Hegedüs magyarra visszafordított szövegével együtt Budapesten szűk körű „szamizdat”-ként forgott, hozzám is ennek másolatát küldték Londonból. De a véletlen úgy hozta, hogy nekem megvolt Hegedüs eredeti magyar szövege; magától a szerzőtől kaptam barátilag. Hegedüs tézisei engem is felborzoltak, ő ugyanis azt próbálta bizonyítani „tudományosan”, hogy pluralista demokrácia Kelet-Európában nem képzelhető el. Azon brit szélsőbaloldaliaknak, akik Hegedüs dolgozatát kötetben publikálták, ez a tézis nagyon tetszett, de nem nekünk, akik életünket tettük fel arra a meggyőződésre, hogy igazi, rendes, azaz pluralista demokrácia Magyarországon és másutt Kelet-Közép-Európában *éppúgy lehetséges*, sőt kívánatos, mint Nyugaton. Mindamellet Hegedüst – aki gondolatait a hivatalos Magyarország engedélye nélkül, sőt rosszállásával fejtette ki Nyugaton – Párizsból kioktatni nem lett volna ildomos. Viszont az, hogy e gondolatokkal valakik Budapestről szálltak vitába, elfogadható volt. Méghozzá, ha olyan higgadtan és elmélyülten

tették ezt, mint a Kis János–Bence György szerzőpár. Máig is emlékszem, milyen növekvő rokonszenvvel olvastam ezt a vitairatot, amelynek témaválasztása és érvelési módja számomra „híradás” is volt: híradás arról, hogy egy új nemzedékben megint megkezdődött a *politikai gondolkodás*. Méghozzá olyan, számomra ismert ösvényen – lengyel mintájú ellenzékiesség –, amely kivezet a posványból. „Föld!” – mondtam Kemény Pistának, s megindítottuk a *Magyar Füzeteket*.

Az első szám hét szerző hat tanulmányát közölte, valamint két rövidebb, „klasszikus” szöveget: Bibó István fejtegetéseit a hatalmi rendszerek legitimitásáról és Jan Patocka végrendeletét. A hét szerzőből egy varsói volt (Michnik), kettő párizsi (Kemény és Kende), négy budapesti: Hegedüs, Bence, Kis és a „Kovács János”-nak elkeresztelt anonim, aki nem volt más, mint Tellér Gyula író és szociológus (ma SZDSZ-képviselő a parlamentben). Bibó István akkor még élt; hogy ne veszélyeztessük, a vonatkozó szövegrészeket röviddel azelőtt Londonban kiadott, Magyarországon akkor még ismeretlen művéből (*Paralysis*) másoltuk ki. Ez az indító kötet, amely az 1-es számot viselte, sem programot nem adott, sem a periodicitást nem jelezte. Program helyett beértük egy nagyon szerény fejszöveggel, amely sorozatunkat „a mai szabad magyar gondolkodás archívuma”-ként határozta meg. E végig változatlanul megtartott fejszöveg egy múlt időbe tett változatát az olvasó a jelen kötetben is megtalálja. Program helyett ott volt a hat tanulmány és a két klasszikus szöveg: az új sorozat irányultsága világosan kiderült belőle, s ezt első számunk sikere is tanúsította.

A periodicitást azért nem jeleztük, mert bizonytalanok voltunk, milyen és mennyi írásra számíthatunk a jövőben, ezért nem akartuk megkötni a kezünket. Nem is lett a Füzetekből soha szabályos folyóirat. Az 1978 nyarától 1989 teléig eltelt nem egészen 12 évben összesen 41 kötetet jelentettünk meg, ebből azonban csak 18 volt folyóiratszerű, a többi 23 önálló munka, ebből 13 a *Magyar Füzetek Könyveit* képezi, a többi 10 pedig a Király Bélával közösen kiadott *Adalékok az Újabbkori Magyar Történelemhez* nevet viselő, s főként 1956 történetének szentelt sorozatban kapott helyet.¹ Igazság szerint még az alapsorozat minden kötete sem volt folyóiratszerű: az első, bemutatkozó szám után a második (*Mit ér a kéziratos irodalom, ha magyar?*) az akkori idők budapesti szamizdat irodalmából közölt reprezentatív mintát; e szám anyagát egyébként Bence György és Kis János állította össze Budapesten, a párizsi szerkesztő csak magyarázó jegyzeteket és néhány kiegészítő anyagot fűzött hozzá.² Negyedik számunk Bibó halálakor készült rohammunkában, s Bibó Magyarországon akkor még fellelhetetlen esszéiből adott egy kis kötetre rúgó szemelvényt Szabó Zoltán bevezetésével. Antológia volt az 56-os forradalom 25. évfordulójára megjelentetett kettős számunk is (*Magyar Füzetek*, 9–10.), és nagyjából antológia az erdélyi magyarság helyzetének szentelt 5. füzet (*Kisebbségben*), amely Illyés Gyulának egy másutt kiadatlan írását is tartalmazta. Más szóval, a 11. szám előtt – amely 1982-ben jelent meg – úgyszólván alig van folyóiratszerű füzet: csak a 3., a 6. és a 8. szám mondható annak, a lengyel „földindulásnak” szentelt 7. füzet tematikus jellegénél fogva csak félig az.

A könyvszerű kiadványok megindítását az MFK sorozat esetében objektív szükséglet váltotta ki, vagyis hogy voltak kiátkozott szerzők és művek, amelyek égető aktualitásuk ellenére Magyarországon nem jelenhettek meg (ebben a nemből elég, ha Haraszti Miklós *Darabbérét* említem); az *Adalékok...* sorozat esetében pedig az a makacs meggyőződésünk, hogy 1956 emlékét folyamatosan ébren kell tartani. Ez utóbbi sorozat eddig megjelent tíz kötetéből csak kettőnek más a tárgya (*Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*; *Prága 1968*), de ezek közül is a második közvetve 1956-ról szól, vagyis egy olyan párhuzamos helyzetről, amely magyar szempontból tanulságos.

Munkásságunk első nyolc-tíz évében egyik nagy feladványunk a magyarországi kéziratok megszerzése és Nyugatra csempészése volt. Ma már hihetetlenül hangzik, pedig így volt: a Kádár-rendszer nemcsak akadályozta, hanem büntette is a külfölddel való szabad szellemi, különösen politikai kommunikációt. Ezt különféle elmés és romantikus eszközökkel próbáltuk áthidalni: Kenedi János például kemény borítójú hanglemezek belső tasakjába rejtette küldeményeit. Vízummegvonás veszélyével dacolva francia, angol, belga stb. barátaink hozták-vitték a kéziratokat, illetve leveleket: mert arról aztán végképp nem lehetett szó, hogy – mondjuk Konráddal vagy Kis Jánossal – postai úton váltsak üzenetet. A küldeményeket igen gyakran a közvetítő ismerete nélkül vettem kézhez. Ez így igen romantikusan hangzik, de előfordult, hogy valakit – a *Népszabadság* egy munkatársát – állásából rúgtak ki azért, mert egy Magyar Füzeteknek szóló kéziratot találtak nála a határon (Molnár Gál Péter merő személyi barátságából vállalta a postás szerepét).

Talán mondani sem kell, hogy a kiadványok bejuttatása ennél még egy nagyságrenddel nehezebb volt. Az 1980-ban megjelent 6. szám bevezető cikkéből idézem: „A magyar kormány egyrészt aláírta a helsinki egyezményt, másrészt szemrebbelés nélkül ellopja azokat a postai küldeményeket, amelyeknek » ideológiai profilja « neki nem tetszik. Hegyeshalomnál pedig az úgynevezett vámőrök (jó, hogy néha vámolnak is) minden látható lelki zavar nélkül benyúlnak a gyanútlan utazó zsebébe, jobb esetben szűrős szemmel kérdezik: kézirat, levél, politikai könyv? A Magyar Füzeteknek abban a nagy kiváltságban van része, hogy a fent említett őrhatóságok emberei külön rákérdeznek. Az arányérzék nem lehet a legerősebb oldala ennek a hatóságnak.”

Nagyobb mennyiségben csak ritkán próbáltunk kinyomtatott példányokat Magyarországra bejuttatni, úgy véltük ugyanis, hogy a csempész kockázata nem áll arányban az elérhető szellemi haszonnal. Időnként mégis akadtak vakmerő önkéntesek, s talán érdemes megjegyezni, hogy ezek majdnem mindig valamilyen „újbaloldali” mozgalom aktivistái voltak.³ Mi azonban inkább arra törekedtünk, hogy minél több visszautazó magyar turista kezébe kerüljön egy vagy két füzet, s még tanácsot is adtunk arra, hogy lehet ezt – például csokoládépapír csomagolással – álcázni. Voltaképpen már a Füzetek kicsiny formátumát is a könnyebb utaztatás kedvéért választottuk; a lengyel emigrációtól – nevezetesen a londoni *Anekstől* – vettük a példát. Végül is fogalmunk sincs arról, hogy az évek során különböző utakon és módokon hány példány jutott el a magyarországi olvasó kezébe. Valószínűleg kevés, de arra azért elég, hogy a Füzeteknek híre és neve keljen. Erre mutat az is, hogy a nyolcvanas évek derekán a legtitkosabb feketepiacon 500 forintért árulták sorozataink egy-egy példányát.

A terjesztés útjába álló vas- és acélfüggönnyel ebben az időben természetesen minden valamirevaló nyugati magyar sajtótermék szembetalálta magát. Kivételt csak néhány, így vagy úgy együttműködő folyóirat képezett (de sietek megjegyezni, hogy az együttműködésnek többnyire méltánylandó hátsó gondolata volt, s ez nem a kádárizmus támogatását célozta). Mégis úgy tűnik, s erre már a fentiekben is utaltam, hogy a Magyar Füzeteknek az általános ellenséges elbánáshoz viszonyítva is kivételesen rossz volt a hivatalos elbírálása. Benne a hatóság kezdettől fogva első számú közellenségét látott – s amikor „hatóságot” mondok, akkor nemcsak a belügyi szervekre célok, hanem a pártpropaganda irányítóira is. Hitelt érdemlő híradások szerint „a párizsi emigráció új, ellenforradalmi mozgolódásával” röviddel a Füzetek megindulása után foglalkozott nem kisebb hatóság, mint az MSZMP Politikai Bizottsága. S minthogy eme, ma már kihalt állatfaj szemléletében minden kapcsolat csak összeesküvés lehetett, a Magyar Füzetek szerkesztősége nyomban helyet kapott abban a sötét képletben, amelyet a budapesti rendőri-politikai hatóságok az új „ellenzéki” mozgá-

sokról maguknak kidolgoztak. Elképzelésük szerint legalábbis felbujtók, de talán pénzelők is voltunk, s persze úgy, hogy eközben a CIA-t is, meg a Deuxième Bureau-t is szolgáltuk. Irtózatosságot és befolyást tulajdonítottak nekünk, ami azért volt mulatságos, mert a mienknél jelentéktelenebb eszközökkel már igazán nehéz lett volna bármit is csinálni.

De azért a hatóságnak valamennyire mégis igaza volt. Mi bizony a rendszer tudatos és elszánt ellenfelei voltunk egy olyan korszakban, amikor Nyugaton inkább a Kádár-rendszerrel való szemezés volt divatos. A nyugati magyar értelmiség egy része lelkesen támogatta ezt, nagyobb része azonban úgy tekintett ránk, mint szélmalomharcot folytató kótyagosokra.⁴

Még nem beszéltem arról, hogy miből tartottuk el a vállalkozást. Az előfizetéseket is tekintetbe véve számonként mintegy ezer példányt adtunk el, ennek mintegy felét könyvkereskedői forgalomban, illetve önkéntes terjesztők révén. (Az előfizetések száma végig ötszáz körül mozgott.) Ez a nyomdai költségek fedezésére elég volt, annál is inkább, mert a szedést házilag készítettük és baráti áron kaptuk. Leghűségesebb, mindvégig kitartó és áldozatos munkatársunk bécsi szedőnk volt, aki azonban nem szeretné, ha nevét itt kiírnám. A kezdeti években a párizsi *Magyar Műhely* két kitűnő szerkesztője – Nagy Pál és Papp Tibor – volt a szedőnk, kivéve az első szám esetében, ahol ezt a feladatot tanulómunkában egy másik emigráns író, Ferdinándy György végezte el. A nyomdai költségek mellett persze voltak más kiadásaink is (adminisztráció, posta stb.): ezt részben saját zsebünkből fedeztük, részben már említett alapító barátaink áldozatkészségéből. Mecénásaink közül egy fejjel kiemelkedik Soros György, aki az indulást követő években – ha jól emlékszem, három ízben – tíz-tízezer dollárt küldött az adminisztráció és a terjesztés költségeire. Itt említeném meg azt is, hogy a bázeli székhelyű „Becsületadó Alapítvány”, amely a magyar kultúra külföldi támogatására létesült, az 56-os forradalom és szabadságharc 30. évfordulóján kiadott, 5000 svájci frank összegű, harmadik „Nagy Imre-díj”-át a Magyar Füzeteknek ítélte oda. Az *Adalékok...* sorozat pluszköltségeit Király Béla teremtette elő „Atlanti” nevet viselő alapítványa révén.

Kik írták a Magyar Füzeteket? A tartalomjegyzékek áttekintéséből, azt hiszem, világosan kiderül, hogy a szerzők elsősorban hazai „ellenállók”. A későbbi demokratikus ellenzék minden jelentősebb személyisége megszólalt a Füzetekben, sokan közülük többször is, de velük együtt más független gondolkodók, szociológusok, közgazdászok, filozófusok is. Nevüket csak azért nem sorolom föl, hogy senki se érezze magát mellőzve. Talán hatvannál is több hazai szerzőt szólaltattunk meg az évek folyamán, s csak a kisebbik hányad (minden harmadik) használt fedőnevet. Külföldi (nem magyar) szerzők tollából különösen az első években közöltünk nagyobb számban írásokat; az 1981. őszi évfordulós kötet (1956) után számuk érezhetően megcsappant, de ennek nem volt tervszerű oka. A kisebbségi magyarság különösen két szerző – a romániai „Bíró Péter”, azaz Molnár Gusztáv, és a szlovákiai Duray Miklós – révén jutott rendszeresen szóhoz; a kezdeményezés mindkét esetben tőlük jött, de attól kezdve, hogy megismertük és barátaink közé számíthattuk őket, mi is azon voltunk, hogy minél gyakrabban legyenek jelen füzetekben. Magyarországi munkatársaink egy része olyan művek szerzőiből került ki – például Bibó Emlékkönyv, 1986. őszi budapesti 1956-os szimpózium előadásai –, amelyek az akkori hazai viszonyok között nem kerülhettek sajtó alá. Végül, de nem utolsósorban említendő a nyugati magyar tudósok és közírók: közülük mintegy harmincan jelentkeztek a Füzetek különböző sorozatainak köteteiben, s hadd jegyezzem meg, hogy ez a részvétel jóval kisebb volt, mint amire eredetileg számítottunk. Nyugaton élő neves magyar történészek és szociológusok a nyolcvanas években már inkább a magyaror-

szági hivatalos folyóiratokban történő megjelenést célozták meg, mint az ellenzéki táborral való dialógust.

Ez összefügg azzal is, hogy a Magyar Füzetek mindjárt az első jelentkezésétől kezdve a hivatalos Magyarország feketelistáinak élére került, a benne való megjelenés tételesen és megnevezetten összeférhetetlennek nyilvánított a magyar szellemi élet intézményeiben való részvétellel. Ebből eredt az az anomália, hogy Budapesten vagy másutt állásban lévő barátaink még könyvrecenziót is csak álnéven jelentethettek meg a Füzetekben, feltéve, ha nem akartak fegyelmi eljárásba bonyolódni. Nyílt sisakkal csak azok jelentkezhetek, akik már amúgy is a hivatalos kereteken kívül álltak, vagy szabad választásból, vagy valamilyen kihívó tett (például egy petíció aláírása) büntetéseként. Az ő számukra viszont a Magyar Füzetekben való megjelenés nagyobb ismertséget, s ebből eredően némi védettséget hozott.

A jelen búcsúszámban az olvasó megtalálja szerkesztői munkaközösségünk teljes listáját. Ez a lista tizenkét év nem okvetlenül egyidejű közreműködéseit összegezi. A benne szereplő neveket három csoportra osztanám: a Nagy Öregek (Borsody István, Fejtő Ferenc, Király Béla, Molnár Miklós, Szabó Zoltán), az állandó főmunkatársak (Kemény István, Faragó Béla, Kenedi János, Kis János, Schöpflin György, Tamás Gáspár Miklós, Varga Iván) és a „láthatatlan szerkesztők” csoportjára; ez utóbbiba a listán szereplő Bence Györgyön és Kovács Andrásón kívül még Haraszi Miklóst és Konrád Györgyöt is beleszámítanám (a két utóbbi különösen az indulás időszakában segítette tevékenyen a Füzeteket). A szerkesztői közösség együttműködése mindvégig harmonikus volt, egész fennállásunk alatt csak egyszer fordult elő olyan konfliktus, amely a szerkesztőség egy tagjának kiválásához vezetett (Szelényi Iván); úgy vélem, ez is félreértésből keletkezett. Az együttműködés csak a legbelső szerkesztői mag esetében volt rendszeres, egyébként – már csak a földrajzi távolságok miatt is, amelyhez hozzájárultak még a Budapesttel való kommunikáció politikai-rendőri akadályai – utazási alkalmakhoz kapcsolódott. A szerkesztő természetesen sokat levelezett, s talán ebből az írásos kapcsolatból egyszer rekonstruálható lesz a vállalkozás részletes története.

Most ez a történet még nem egészen lezárt múlt, s ezért talán korai is volna mérleget vonni arról, mit ért el, s mit nem, s hogy mi volt e vállalkozás helye az elmúlt egy-másfél évtized magyar politikai fejlődésében. Most, hogy a Közép-Európára oly váratlan gyorsasággal rátört szabadság szinte mindent új megvilágításba helyez, korábbi folyamatok sokáig rejtett elemeit bontja ki, leértékel olyan küzdelmeket, amelyek a maguk idejében életfontosságúnak tűntek – elég, ha az Írószövetség példáját említem! Így kissé aggályos bármit is mondani egy olyan szerény vállalkozásról, mint amilyen a Magyar Füzetek volt. Vegyük csak a könyvkiadást: most, hogy országszerte roskadoznak az árusítópolcok az eladhatatlan, noha becses tartalmú politikai művek súlya alatt, milyen nevetséges azzal előhozakodni, hogy mi öt-tíz évvel korábban tettünk hozzáférhetővé ennyi meg ennyi fontos könyvet. Kiadni könnyű, olvastatni már nehezebb, s vajon valaha is lemérhető lesz-e az ilyen felvilágosító-kiokosító aprómunka hatása? Amióta e sorok írója megint szabadon járhat Magyarországra és keresztül-kasul az országban, táguló szívvel hallgatja, mennyien hivatkoznak „a párizsi Magyar Füzetekre”. Gyanakszik azonban, hogy többen emlegetik, mint ahányan ténylegesen látták és lapozták.

A közvélekedéstől függetlenül mégis büszke arra, hogy a potenciális olvasó kezébe adott olyan könyveket, mint *Az autonómia kísértése* (Konrád György), a *Tied az ország...* (Kenedi János), a *Nyugati liberális szemmel* (Faragó Béla), meg a Bibó-antológiát (MF, 4.), a *Szlovákiai Jelentést* (MFK, 4.), Jászi Oszkár kiadatlan tanulmányát a kommunizmusról (MFK, 6.), Karádi Viktor kutatásait a zsidóságról (Adalékok, 4.), az 56-os munkástanácsokról szóló dokumentumokat (Adalékok, 5.) stb. Egy olyan korszakban,

amikor az egyetlen létező kompromisszumot illet magasztalni, a Füzetek és a Füzetek könyvei segítettek ébren tartani 1956 politikai örökségét. Egy álkiegyezés nehéz éveiben fórumot nyújtottak egy új politikai hullámnak, egy éppen csak bontakozó eszmélésnek. S talán még ennél is fontosabb volt, hogy a kommunizmusból való kimenetel lehetséges és kívánatos irányait a Füzetek a lehető legegyszerűbben, minden szakzsargon mellőzésével, s ezért – föltehetően – nem minden pedagógiai hatás nélkül fogalmazta meg.

Lehetett volna ugyanezt jobban csinálni? Egészen bizonyosan. Sajnálatos, hogy nem sikerült a nyugati magyarság körében több gondolkozó elmét közreműködésre bírni, hogy kiadványaink korántsem érték el azt a közönséget, amelynek szántuk őket, hogy nem jelentünk meg rendszeresebben, hogy nem volt erőnk egy maradandó kiadvállalat létrehozására, amelynek még a jövőben is lehetne hivatása.

A Magyar Füzetek érdeklődésének központjában a poszt-totalitárius korszak elvi és történelmi problémái álltak. A sorozatainkban megjelent írások nagyobb része, így vagy úgy ezeknek feltérképezését és jobb átgondolását célozza. Joggal felvethető tehát a kérdés, előreláttuk-e az 1989-ben szinte robbanásszerűen bekövetkező változást?

Ami a fordulat szovjet vonatkozásait illeti, természetesen nem (mint ahogy más sem). De ami a szorosabban vett magyar fejlődést illeti – helyesebben a lengyel–magyart –, úgy hiszem, szerénytelenség nélkül mondhatjuk, hogy annak iránya, fokozatos felgyorsulása, végső kimenetele nem ért minket meglepetésszerűen. Már 1978 nyarán kiadott első füzetünknek is az volt az alapvető üzenete, hogy a rendszer legitimitása igen gyenge lábakon áll. 1980-ban, a lengyel „földindulással” foglalkozó kötetben (MF, 7.) arra hívjuk fel a figyelmet, hogy Lengyelországban a közép-kelet-európai társadalmak 1953-ban megindult szabadságharca folytatódik, s hogy – a látszólagos apátia ellenére – „a magyar társadalom is mozgásban van” (i. m. 7. o.). Sorozatunk 8. száma, 1981 tavaszán főcímével (*A stabilitás vége?*) és egy magyarországi politikai helyzetkép kapcsán (*Bécsi beszélgetés Zsille Zoltánnal és Balajthy Annával*) ad hangot ama sejtésének, hogy megtört a kádári konszolidáció vonala. Az 1982-ben megjelent 11. számban e sorok írója „a szovjet modelltől való távolodás kilátásai”-t latolgatja, s a változás tényezőinek elemzése után arra a következtetésre jut, hogy „a történelem órái, ha lassan is, de azért mozognak”, hogy „valamiféle távolodásban máris nyakig benne vagyunk”, mert „amióta megtört a dogmák abszolutizmusa, [...] még a hatalmon lévők sem igen tudják, hol végződnek a megengedett világ határai” (i. m. 142. és 154.o.).

Ezt követő számainkban már rendszeresen esik szó a Magyarországon kibontakozó politikai és gazdasági válságról. 1984 elején megjelent 13. számunk részletesen ismerteti a budapesti *Beszélő* előző évben közzétett „reform”-programját, amely egyebek között a társadalmi egyezkedés és a jogállamiság kérdéseit feszegeti (*Hogyan keressünk kiutat a válságból?* i. m. 4–17. o.). 1985-ben keletkezett 16. számunk magyarországi ellenzéki források alapján elemzi a módosított szabályok szerint tartott országgyűlési választásokat, s eredményüket úgy értékeli, mint lépést „nem a programok pluralizmusa és a politikai vezetőrétegek váltógazdasága felé – itt azért még nem tartunk! –, hanem, mondjuk, egyfajta népszavazás felé, amelynek eredménye egy kicsit ítélet is” (i. m. 44. o.). 1987. őszi, 18. számunkban bőséges teret szenteltünk a Magyarországon akkortájt közzétett különféle politikai reformterveknek. A *Fordulat és reform* című félellenzéki program vitájához fűzött megjegyzéseiben Varga Iván szerkesztőtársunk felveti a kérdést, nincs-e az egész tervezetés vakvágányon, „a párt vezető szerepének fenntartása mellett mi a biztosíték arra, hogy a párt múltbeli [...] katasztrofális mellé-

fogásait ugyanaz a párt demokratikus társadalmi ellenőrzés és az ahhoz szükséges intézményrendszer megteremtése nélkül ki akarja, ki fogja, ki tudja javítani?” (i. m. 109. o.) E sorok írója pedig Grósz Károly bemutatkozásának hangvétéléből, a gazdasági program siralmas gyengesége ellenére, „a politikai intézményrendszer átalakulása”-nak első jeleit olvassa ki (uo. 129. o.).

E lehetőség latolgatása tölti ki úgyszólván az egész következő számot (MF, 19–20., 1988. szept.). *Programok és ellentmondások* című elemzésében Kemény István rámutat arra, hogy a helyzet túlhaladt a kommunista párt belső demokratizálását célzó terveken (i. m. 55. o.). Ugyanebben az írásában bírálja a *Beszélő* szerkesztőinek azt az álláspontját, hogy a többpártrendszert nem tekintik napirenden lévőknek, holott a közvélemény már túl van a „kvázidemokratikus” megoldásokon, sőt – úgy, mint 1956-ban – „a szovjet uralomban látja a legfőbb bajt” (uo. 66–67. o.). Ez a szám egyébként az *Új Magyarország felé?* címet viseli, amelynek pozitív jóslatát még a kérdőjel sem akarja elleplezni. A szám vezető cikke *A szocialista államrend válságát* elemzi, s arra a következtetésre jut, hogy a hatalomnak most már alig van más útja, mint „kompromisszum a demokráciával” (i. m. 29. o.), s mint mindig, a Magyar Füzetek „demokrácián” váltógazdaságos és többpártrendszeres valódi politikai pluralizmust ért. A cikk arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogegyenlőségről és az alkotmányos jogszerűségről megindult vita aláásta és tendenciálisan tarthatatlanná tette az állampárt előjogait, „jogi kivételezettségét”. „Ennélfogva »a párt« jogainak alkotmányos körülhatárolása szinte automatikusan kell hogy a többpártrendszerhez vezessen el.” Bármily valószínűtlen egy ilyen önkorlátozási intézkedés, olvasható még e cikkben, úgy tűnik, hogy „egy ilyen, hatásában forradalmi változás talán már útban is van” (uo. 22–23. o.).

Írtuk ezt 1988. szeptember elején, vagyis négy hónappal azelőtt, hogy az MSZMP frontvonal a többpártrendszerrel és 1956 elismerésével szemben összeomlott. *Legalábbis erre* a változásra tehát a Magyar Füzetek olvasói föl voltak készítve.

Ez a mostani búcsúsámunk több mint két év szünettel követi a fentebb írottakat. Időközben bekövetkezett, aminek be kellett következnie – és sok minden olyan is, amire egyáltalában nem számítottunk. Akárhogyan is, sorozatunk földi pályafutása végéhez érkezett. Már csak a köszönet van hátra: köszönet annak a mintegy száz magyarországi és külföldi magyar szerzőnek, szerkesztőnek, munkatársnak, aki vállalkozásunkhoz cikket, gondolatot, ötletet, olykor kritikai észrevételt adott, köszönet mindazoknak a külföldi barátainknak, akik pénzükkel, tanácsaikkal, veszélyt és fáradtságot nem kímélő szolgálataikkal lehetővé tették a Füzetek folyamatos megjelenését. S persze köszönet a *Századvég*nek, amely helyet adott ennek az utolsó számnak, s személy szerint Gyurgyák János barátomnak, aki lehetővé tette, hogy a mai olvasó képet kapjon folyóiratunk 12 éves múltjáról.

JEGYZETEK

¹ A sorozatok címjegyzékét, valamint a folyóirat számainak tartalomjegyzékét e kötet végén találja meg az olvasó.

² Az igazságnak tartozom azzal, hogy e jegyzetek fogadtatásáról is mondjak néhány szót. Didaktikus jellegük és hűvösen távolságtartó hangjuk korántsem keltett lelkesedést a szám budapesti szerző- és szerkesztőgárdájában.

³ Itt föltétlenül meg kell emlékezni egy lyoni, fiatal szakszervezeti emberekből álló csoportról, amelynek két-három tagja minden nyáron Magyarországra ment táborozni. Ők rendszeresen Magyar Füzetekkel bélelték ki az autóikat, valahogy a sátorlapok segítségével sikerült a magyar határórség éberségét kijátszani.

⁴ Visszaemlékszem a külföldi magyar egyesületek és folyóiratok egy kerekasztal-beszélgetésére, amelyet az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem rendezett 1987 tavaszán, délsvájci tanulmányi napjai keretében. Mindenki arról beszélt (az Irodalmi Újság és a Nemzetőr nem volt képviselve), milyen pompás a viszonya a hivatalos Magyarországgal. Én egyedül mondtam, hogy mi bizony az ellenfelei vagyunk. Nagy csodálkozás... A csodálkozók ma bizonyára maguknak tulajdonítják az én szavaimat.